

Het borstbeeld van de Heilige Thekla

door HANS REINHARDT

Sinds 1952 is het Rijksmuseum te Amsterdam in het bezit van een stuk edelsmeedwerk uit het einde der 13e eeuw wat op zichzelf reeds het vermelden waard is. Het kan zich bovendien beroemen op een illustere herkomst, waarvan de pedigree vast staat. Het betreft het borstbeeld van een jeugdige heilige, van gedreven en geheel verguld zilver, 31 cm hoog. Oorspronkelijk behoorde het tot de in 1836 naar alle richtingen verspreide kerkschat van de kathedraal van Bazél, destijds een der omvangrijkste en schoonste van heel Europa¹.

In de verschillende inventarissen die van deze schat reeds voor de Reformatie werden opgemaakt, – zij lopen van 1479 tot 1525 – komt de kop van deze jonge heilige voor als 'caput sancte Tecele virginis, der heiligen junckfrowen Tecele houtp'. Het is overigens merkwaardig dat de traditie niets heeft overgeleverd van relieken die van deze heilige in de kerk bewaard zouden zijn, er bestond zelfs niet eens een aan haar gewijd altaar. Het enige wat vaststaat is dat een der torenklokken de naam droeg van de heilige die, volgens de legende, met het leven en de werken van de H. Paulus in verband gebracht wordt.

De kerkschat van Bazél die in 1529 ten tijde van troebelen aan het begin der Reformatie aan de woede der beeldenstormers was ontsnapt, bleef bewaard en opgeborgen in de kasten van de sacristie tot 1827. In dat jaar werd hij door het kantonale bestuur daar vandaan gehaald en overgebracht naar het stadhuis ten behoeve van een taxatie, mogelijk met speculatieve bedoelingen, maar hierover tast men in het duister. Ongelukkigerwijs kon het bestuur er niet toe besluiten de schat in zijn geheel aan het Museum over te dragen. Wanneer hij verenigd geweest zou zijn met alle andere bezittingen van dit museum, dat ressorteerde onder de eigendommen van de universiteit, dan zou hij zonder twijfel gered hebben kunnen worden van de rampen die de stad de volgende jaren zouden treffen. In 1833 ontvaardden de oude veten tussen het Land en de hoofdstad van het kanton in openlijke strijd, waar de Zwitserse Landdag een eind aan maakte door de scheiding tussen de beide tegenstanders te proclameren. Zij besliste bovendien dat tweederde van het kantonale vermogen aan het nieuwgeschapen gewest Baselland zou toevallen om het een aanvangskapitaal te verschaffen waar het zijn kosten uit zou kunnen bestrijden. Dit besluit deed de doods-klok luiden over de kerkschat die, als gemeenschappelijk eigendom beschouwd, in drie parten werd verdeeld, waarvan er twee, door het lot bepaald, aan Baselland werden toegewezen. In 1836 heeft het gewestelijk bestuur dan ook te Liestal zijn aandeel in veiling gebracht.

Het borstbeeld van de H. Thekla werd bij de verdeling aan de Stad toegewezen die het, op haar beurt, weer afstond aan de Akademische Gesellschaft. Deze instelling

¹) Rudolf F. Burckhardt, *Der Basler Münsterschatz*, in *Die Kunstdenkmäler der Schweiz*, Kanton Basel-Stadt II, Bazél 1933. Het borstbeeld wordt er beschreven onder no. 11, blz. 92-98; *Der Basler Münsterschatz*, catalogus van de tentoonstelling in de Barfüsserkerche te Bazél, september-oktober 1956, in *Schriften des Historischen Museums II*, Bazél 1956, nr. 12, blz. 21.

Bazel einde XIIIe eeuw, Zilveren reliekbouder van de heilige Thekla

was er nl. op uit om afgietsels te vervaardigen van oude beeldhouwwerken. Op deze wijze kon het stuk in 1838 voor 766 francs en 2 centimes worden verkocht aan kolonel Theubet de Porrentruy. Op de veiling te Liestal had hij reeds het beroemde gouden altaarantependium verworven dat, volgens de overlevering, geschonken was door de H. keizer Hendrik II ter gelegenheid van de inwijding in 1019 van de Munsterkerk te Bazel. Tegenwoordig wordt het bewaard in het Cluny-museum te Parijs. In 1842 publiceerde Theubet een brochure waarin zich een afbeelding bevond van het borstbeeld van de H. Thekla, staande op de oude houten en gebeeldhouwde

sokkel. Met behulp van deze gravure was het mogelijk om in 1915 het origineel te identificeren, dat in 1884 in de Hermitage van het toenmalige St. Petersburg terecht gekomen was met de collectie Basilewsky ¹.

Het is bekend, dat in 1932 het Sowjetbestuur een aanzienlijk aantal kunstwerken uit dit museum te Leningrad, voorheen Petersburg, te gelde maakte. Hierbij bevonden zich ook vijf stukken uit de Munsterschat van Bazel waarvan graaf Basilewsky er destijds zeven had kunnen bemachtigen. Het Historisch museum te Bazel heeft bij die gelegenheid er drie terug kunnen kopen: ten eerste de bijeen behorende prachtige, met translucide email versierde ostensoria van de H. Hendrik en de H. Kunigonde, het keizerlijke echtpaar. Ten tweede de reliekhouder met de resten van de H. Onnozele kinderen die door de H. Columbaan geschonken waren. Ze konden door middel van een geldinzameling weer in het bezit van het Historisch museum gesteld worden. Het derde stuk, een zilveren beeldje van de H. Christoffel, werd verworven door de Stichting Gottfried Keller, die het in bruikleen afstond. Maar men was er evenwel in Bazel niet van op de hoogte, dat de borstbeelden van de H. Jonkvrouwen Ursula en Thekla, eveneens van eigenaar gewisseld hadden en dat zij waren overgegaan in de collectie van de bankier Mannheimer te Amsterdam. Mannheimer stierf in 1939. De oorlog brak over Holland los en tijdens de bezetting werd de collectie Mannheimer op last van het Nazi-bewind weggevoerd. Na de oorlog werden de gestolen goederen weer naar Nederland teruggebracht. De beide borstbeelden der heiligen werden in 1946 geëxposeerd op de tentoonstelling 'Herwonnen Kunstbezit' in het Mauritshuis te 's-Gravenhage ².

Vervolgens werden zij aan het Rijksmuseum overgedragen met talloze goud- en zilvermidswerken en juwelen uit dezelfde verzameling. Zij allen droegen er toe bij de betreffende afdeling op te voeren tot een der opmerkelijkste van het museum. Het Rijksmuseum is zo genereus geweest, van de twee in de grond zeer verwante borstbeelden, die van de H. Ursula aan de stad Bazel en haar Historisch museum af te staan, een geste waarvoor deze beide van grote dankbaarheid vervuld zijn ³. Het borstbeeld van de H. Thekla dat zich in het Rijksmuseum bevindt is, zowel uit een oogpunt van de techniek als van dat der kunstgeschiedenis een belangrijk werk. Het onderstuk is omgeven door een verguld koperen geprofileerde band, het borstbeeld zelf is samengesteld uit verschillende afzonderlijk bewerkte zilveren delen. Het gelaat en het achterhoofd zijn apart gedreven en daarna aaneen gesoldeerd. De hechting is duidelijk zichtbaar in het haar en langs hals en schouders. Het schedeldak sloot als een deksel op de holle ruimte in het hoofd waar de relieken in werden geborgen, maar de randen zijn thans zodanig vervormd dat het bijna niet mogelijk is om het nu nog op de juiste wijze te sluiten. Boven op het hoofd bevindt zich een klein luikje waardoor men de relieken kan inbrengen en hun aanwezigheid kan controleren. Strekt men het onderzoek verder uit, dan zal men evenwel een merkwaaardige ontdekking doen. Want evenals het hoofd zelf, bestaat het schedeldak uit twee delen die door middel van klinknagels aan elkaar bevestigd zijn en van binnen versterkt worden door een zilveren band. Deze hechtingen vallen aan de buitenzijde niet op tussen de strengen van het haar. Het feit dat deze soldeernaad zich precies bevindt in het verlengde van die van het hoofd, doet vermoeden dat de twee delen waaruit dit schedeldak bestaat eertijds deel uitmaakten, respectievelijk van het gelaat, en van het achterhoofd. Maar gedurende het werk heeft men vermoedelijk bemerkt dat de opening van het luikje onvoldoende was en dat men een ruimer en makkelijker

¹) A. Darcel, La collection Basilewsky, Parijs 1874, nr. 154, blz. 61, waar het borstbeeld kortweg Duits werk genoemd wordt. ²) Tentoonstelling 'Herwonnen Kunstbezit', Mauritshuis te 's-Gravenhage, 1946, nr. 173. ³) Hans Reinhardt, Das Ursulahaupt aus dem Basler Münsterschatz, in Jahresbericht des Historischen Museums, 1955, blz. 26-36.

Reliekbouder, zij-aanzicht

Reliekbouder, van achteren

toegang nodig had. Waarschijnlijk heeft men toen de bovenkant van het hoofd doorgesneden en er een deksel van gemaakt door aan de binnenkant een opstaande rand met klinknagels er aan te bevestigen: deze kunstbewerking kon onopgemerkt geschieden omdat de nieuwe snede verborgen bleef achter de met bloemetjes versierde diadeem waarvan helaas nog maar enkele brokstukken aanwezig zijn. De oren werden er naderhand weer aan vast gemaakt. De vlechten, die uit een vlakke strook tot een holle buisvorm zijn gebogen en van een ingedreven detaillering werden voorzien hebben van binnen een houten versterking en zijn door soldering aan de kop bevestigd. Het onderste uiteinde van een der vlechten, dat had losgelaten, is door middel van een klinknagel weer vastgezet.

De wijze waarop de ogen zijn weergegeven verdient speciale aandacht. In tegenstelling met de kop van de H. Ursula waarbij de ogen werden gemaakt van ingelegd zilverblad zijn ze hier in samenhang met de oogleden vervaardigd. Alleen de iris is uit de oogbal weggesneden. Aan de binnenkant van deze ronde gaten zijn kleine opstaande zilverstrips gesoldeerd, die werden platgeslagen, om er zilveren schijfjes van enige dikte mee in te klemmen. Deze werden op een smal randje na, uitgestoken en wel dieper naar het midden toe. De zodoende verkregen holte werd met purperkleurig doorzichtig email gevuld, wat een verrassend levendige indruk maakt. De dunnere laag over de iris blijft doorschijnend terwijl de dikkere massa in het centrum de indruk geeft van een donkere pupil; het gepolijste oppervlak van deze glasmassa doet denken aan het vochtige natuurlijke oog.

Straatsburg, ca. 1290, De eerste van de serie dwaze maagden. Zuidportaal aan de frontzijde van de kathedraal

Reliekbouder. Inwendig

Reliekbouder. Het bovendeel van de schedel van binnen gezien

De gegraveerde versiering van de halsketting is gevuld met een ondoorzichtige glaspasta in rood en zwart. Het toegepunte wapenschild, dat er het sluitstuk van vormt, is schuin gedeeld in velden van eveneens ondoorzichtige kleuren. Het bovenste veld van keel is beladen met een gouden zespuntige ster; het onderste veld is tamelijk grof geruigd en stellig niet bedoeld om gezien te worden, maar om een waarschijnlijk zwarte glaspasta aan te brengen. Deze is verdwenen zonder enig spoor achter te laten. Het wapen is tot op heden nog niet geïdentificeerd. De wapens van de families Zorn uit Straatsburg, van Von Hewen uit de omstreken van het meer van Constanz en van Bubenbergh uit Bern die een dergelijke ster dragen zijn niet schuin doch recht gedeeld en de kleuren zijn anders. Een wapen van dezelfde indeling als dat van de kop van de H. Thekla 'schuin gedeeld keel en sinopel, het eerste beladen met een gouden ster' komt voor op het miniatuur met de Hertog van Brabant in het beroemde handschrift der 'Minnesaenger' dat aan Manesse wordt toegeschreven en dat in Zurich zou zijn ontstaan omstreeks het jaar 1300. Het gaat hier om blz. 18 van dit boekwerk, dat in de bibliotheek van Heidelberg wordt bewaard. Maar daar het wapen aan een tegenstander van de hertog toebehoorde, die als deelnemer aan de strijd wordt afgebeeld, blijft het helaas onbekend.

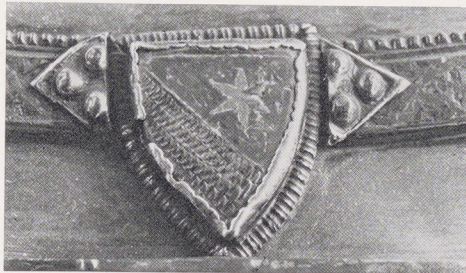
Van de beide borstbeelden, die een oppervlakkige gelijkens tonen, is de Ursula zeer verwant met de figuren aan het hoofdportaal van de Munsterkerk te Bazel, maar die van Thekla kan niet met enig beeldhouwwerk uit deze stad vergeleken worden. Veel eerder benadert zij de reeks van Deugden en nog meer die der Wijze en Dwaze Maagden aan de schuin toelopende zijanten van de zijportalen van de hoofd façade der Straatsburger Dom. Daar vindt men – voorzover een borstbeeld van gedreven zilver met een stenen beeld vergeleken kan worden – dezelfde gracieuze neiging van het hoofd, het enigszins vierkante voorhoofd en de puntige kin, dezelfde hoofdband met kleine bloempjes versierd en dezelfde platgelegde haren met een scheiding in het midden, die de oren vrijlaten en eindigen in vlechten. Men ziet er zelfs de plooien die zich aftekenen in de hals.

Zou de reliekhouders van de H. Thekla Straatsburgs werk zijn? Deze hypothese moet men niet terzijde schuiven. De Munsterschat te Bazel bevat nog andere kunstwerken waarvan de herkomst uit den vreemde is vastgesteld. Zo behoort daartoe ook de reliekhouders die het wapen draagt van het Straatsburgse kunstenaarsgilde. Ook op ander gebied is de stad Bazel, zelfs tot in de 19e eeuw, afhankelijk geweest van haar zusterstad aan de andere kant van de Elzasser vlakte. Hoe het ook zij, de concrete bewijzen van een herkomst uit den vreemde van het borstbeeld van de H. Thekla ontbreken helaas nog steeds. Mogelijk zal de identificatie van het wapen op het kettingslot nog eens de juiste oplossing geven.

Ondanks deze onzekerheid kan men er niet aan twijfelen, dat het borstbeeld van de H. Thekla ouder is dan dat van de H. Ursula, dat in het begin der 14e eeuw gemaakt moet zijn. Anderzijds is het zonder twijfel jonger dan de beelden aan de hoofdgefaade der Straatsburger Dom, waaraan gewerkt werd van 1277 af, met een onderbreking door een brand in het jaar 1298 ⁵⁾. Het borstbeeld moet dus stammen uit de laatste jaren van de 13e eeuw. De kop van de H. Thekla is dus een getuige uit deze tijd en is als zodanig buitengewoon merkwaardig en van grote zeldzaamheid. De reliekhouders uit deze periode in de vorm van een borstbeeld zijn op de vingers van een hand te tellen. Bovendien is het een der vroegste voorbeelden van het gebruik van translucide email benoorden de Alpen. Tenslotte is de kop van de H. Thekla, hoewel uitgevoerd in edelmetaal, naar opbouw en naar stijl, een stuk sculptuur uit het einde van de 13e eeuw van een waarlijk monumentale werking te noemen, nauw verband houdende met de grote beeldhouwerstraditie van de Boven-Rijnvlakte en in het bijzonder met de kathedraal van Straatsburg.

⁵⁾ Vergelijk de recente uitgave van Victor Beyer, *La sculpture strasbourgeoise au quatorzième siècle*, Straatsburg 1955, blz. 9 e.v., en zijn hoofdstuk over de beeldhouwkunst in *La cathédrale de Strasbourg*, Straatsburg 1957, blz. 82 e.v.

Het wapentje op de reliekhouders

Mozes of Gerard Terborch?

door A. J. MOES-VETH

In de collectie Zebinden, in het Prentenkabinet, afkomstig van de Familie ter Borch, worden wel een dozijn getekende jongenskopjes, vroeger Jan Fabus geheten, alle ongesigneerd, als Mozes-zelfportretjes bewaard.

Twee dragen het gecalligrafeerde opschrift: Mozes ter Borch. In dezelfde hand staat dit ¹ op een zwart-krijtschets, die door Mozes op een MB gesigeneerde pen-tekening is herhaald, mogelijk als voorstudie voor een ets. De krijtschets is van achteren wit gemaakt, geschikt voor kalkeren op de gezwarte plaat en draagt de sporen van doortrekken. Dit opschrift wordt als de naam van de maker van alle portretjes, hoewel ongemerkt, gelezen. De tekeningen zijn soms 1660 of 1661 gedateerd. Andere getekende Mozeskopjes, misschien al vroeg in vreemde handen geraakt, zijn echter wél van aantekeningen voorzien.

Op een ernstig krijtportretje in ovaal, op naam van Netscher in het Prentenkabinet te Leiden bewaard, staat in inkt: G. ter Borg Fec.-1660 (afb. 1).

Weliswaar is deze tekening door een vreemde hand tot een ovaal opgemaakt, en dit vermoedelijk valse merk kan er na het afknippen opnieuw zijn opgezet.

Het als Jan Fabus bekende, veel gereproduceerde vergenoegde jongensgezicht, vlak van voren gezien onder de grote hoed, in de Albertina te Wenen, is gesigneerd: T. Borch nae leven geteekend ².

Op de lachende jongen, sinds 1824 in het Brits Museum te Londen, meen ik te mogen lezen: G. T. Borch, 1660 na Mozes g . . . teeke . . . (afb. 2).

Hind noemt de rechterhelft van de regel schrift onder: 'Head of a youth with open mouth' – onleesbaar. Er zijn enige letters uitgewist en de redactie is wat ongewoon, maar bij ter Borch niet ongebruikelijk.

In zijn karikaturale voordracht heeft de mogelijk versleten tekening wel wat van een plagerij. Mozes is hier met zijn uit de proporties groeiend jongensgezicht bepaald een lelijk kind. Het piekerige haar en de gapende grijns doen onplezierig aan. Het meest sprekend is de geprononceerde top van zijn malle, naar rechts omhoog gestoken neus.

Een tekening in het Prentenkabinet te Amsterdam, in Gesina's Album (pag. 51 links), juist in dezelfde houding, maar nu naar links gewend, is meer evenwichtig van verhoudingen; ook is de vaste plastiek hoger opgevoerd. Hij werpt het hoofd achterover in uitbundig schateren (afb. 3).

Een studie in olieverf op papier (cat. 1934 Rijksmuseum 578 a, op naam van Mozes ter Borch), afkomstig van de collectie Zebinden (afb. 4), komt in afmeting en verlichting vrijwel met deze tekening overeen. Het zijn dezelfde lichtaccenten en schaduwtoetsen. Het welige haar valt in dezelfde krullen om het guitig-stout gezicht. Maar op het schilderijtje is alles veel gevoeliger gedetailleerd. De jongen lacht uitdagend, bijna brutaal. Het rijke palet is gedurfd. Een bijzonder steenrood in de muts, hoog-oranje en gouden glans van het haar, karmijn op wang en lippen, is, in

¹) Bulletin Rijksmuseum, jrg. III 1955, blz. 45, afb. 12. ²) Bulletin Rijksmuseum, jrg. III 1955, blz. 45, afb. 13.